

Tijdschrift

VAN HET EUROPEES GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

VOL. XVIII (mei 1968) N° 5

Tijdschrift: MOORS E., Oude Antwerpsebaan, 161, MECHELEN

Bijdrage: Beschermend lid: minimum 200 fr. te storten aan
Lid: 150 fr.
LE MAIRE, P., 53 de Broquevillelaan, Brussel 15 of
op P.C.R. 8460.38 van het genootschap te Brussel of
via de Afdelingen

Nederlandse leden: briefwisseling aan MOORS, E.,
Oude Antwerpsebaan, 161, MECHELEN

HET MUNTMETAAL BILJOEN

Om u te oriënteren: heet biljoen in het Engels, Frans en Duits: billon; in het Italiaans: mistura (1).

De meeste werken over numismatiek, i.z. algemene werken (2) handelen over biljoen uitsluitend als muntmetaal voor antieke munten. Het is meteen een bewijs, dat deze metaallegering al zeer oud is.

Zo werden in het Romeinse rijk de munten: Antonianen, opvolgers van de zilveren denieren, gaandeweg aan zilveragehalte maar armer. Tot ze hun twee laatste fazen doormaakten: Koperen Antonianen door een zeer dun laagje zilver omgeven. Ze staan in de numismatische lektuur en terminologie bekend als gesausde stukken

(1) Dictionary of numismatic names, van Frey, New-York 1946, p. 24.

(2) (a) Fr. LENORMANT: *Monnaies et médailles*, Parijs z.j. (einde 1800), p. 31.

(b) C. A. STUCKELBERG: *Le collectionneur de monnaies*, édition française par A. Mercier. Lausanne 1900, p. 7.

(c) V. TOURNEUR: *Initiation à la numismatique*, Brussel 1945, p. 9.

MUNTEN IN BILJOEN (1)

benaming	gewicht	‰ zilver	periode	de regerende vorst
Hollandse penning	0,48	159	1434	Filip de Goede (1419-'67)
dubbele mijt	1,23	33	1466	id.
mijt	0,97	20	1466	id.
1/4 groot	0,76	212	1467-74	Karel de Stoute (1467-'77)
dubbele mijt	1,20	33	id.	id.
Brabantse mijt	0,93	10	id.	id.
1/4 groot	0,79	159	1478-82	Maria van Bourgondië (1478-'82)
dubbele mijt	1,13	26	id.	id.
2 Brabantse mijten	0,91	20	1481-82	id.
1/2 groot	1,02	199	1486	Filip de Schone (1482-1505)
1/4 groot	0,73	133	id.	id.
dubbele mijt	1,25	20	1482-87	id.
groot	1,76	187	1488	id.
1/2 groot	1,10	180	1487	id.
1/2 groot	1,09	212	1507-20	Karel V (1506-1555)
2 Brabantse mijten	1,02	15	1507-14	id.
Hollandse penning	0,57	80	1521-52	Keizer Karel V (id.)
Duit	0,77	142	1556	Filip II (1555-'98)
Hollandse penning	0,57	80	1556	id.
stuiver	1,89	240	1613	Albrecht & Isabella (1598-1621)
1/2 stuiver	1,00	219	id.	id.
oord	0,71	145	id.	id.
stuiver	1,91	250	1648	Filip III (1621-1665)
Luxemb. stuiver	1,92	250	1632-44	id.
stuiver	1,91	250	1679	Karel II (1665-1700)
Luxemb. stuiver	?	236	1700	id.

(pièces saucées) — als eventjes in zilver gesopt. Tenslotte kwamen slechts koperen Antonianen in omloop. In Romeinse koloniale gebieden als Egypte, Alexandrië en Antiochië waren munten in biljoen in gebruik met geldigheid in een beperkt gebied (2).

In latere eeuwen, en dat vanaf de 12e eeuw, wordt deze zilverlegering veelvuldig gebruikt voor pasmunt. Vanaf de regering van Filip II treedt een merkbare vermindering van biljoen in de omloop. De stukken van lagere waarden worden vervangen door koperen (3).

(1) zie (4).

(2) Tyll Kroha: *Münzen sammeln*, Braunschweig 1961, p. 46.

(3) werd geraadpleegd: *Les monnaies des Pays-Bas et Espagnols*, van Enno van Gelder & Hoc, Amsterdam 1961.

Zo een metaallegering meer dan 50% aan zilver bevat, heet ze nog zilver; eens daaronder heet ze biljoen. In de meeste gevallen wordt het zilveragehalte gering of zeer onaanzienlijk. Munten in biljoen zijn in nieuwe staat nog zilverkleurig. In de omloop worden ze donkerder.

Ook dat gaf in de numismatiek aanleiding tot nieuwe benamingen: black money (donker of zwart geld); denier noir of Swarte penning. Deze laatste is een typisch verschijnsel van de Lage Landen bij de zee.

Naast het zilver-biljoen, bestaat er ook goud-biljoen (1) d.i. een metaallegering w.i. minder dan 50% goud aanwezig is. Een metaallegering is iets kunstmatig, door de mens bewerkstelligd. Wij mogen dan ook goud-biljoen niet gelijkstellen of verwarren met electrum d.i. een mengsel van goud en zilver in de natuur zelf ontstaan.

Wij voegen aan deze korte uiteenzetting een kleine tabel toe van munten in biljoen van de 15^e tot de 18^e eeuw.

PITTOORS P. F. J.

DE MEREAU'S

Merau's zijn afgeronde metalen plaatjes met geslagen afbeeldingen en hun gebruik is anders dan dat van gewone munten of andere gelijkaardige voorwerpen.

Men dient onderscheid te maken tussen:

- de gewichten gebruikt om munten te wegen, «denerau's» genaamd.
- proefslagen, patronen, dikke proefslagen (piedsforts) kentekens, kortom, met alles wat iets van nabij te maken heeft met het slagen van munten.
- de penningen welke voor het rekenen of spelen dienden vóórleer ze presentiepenningen werden, of tot het aanduiden van een gebeurtenis (huwelijk, nieuwjaar, enz...) en die tot fantasie vervielen.
- de medailles die de nagedachtenis eren van een personage of een gebeurtenis herdenken of die het bewijs zijn van een onderscheiding (dekoratie).

Zo men proberen zou al deze voorwerpen rationeel te schikken, zou men ze in drie grote categorieën kunnen indelen:

1. de betalingsmiddelen (geldstukken, zelfs papieren geld).
2. de tekens of bewijzen.
3. die voor beide voorgaande functies konden dienen.

(1) zie (1), p. 28.

De mereau's zouden zich in deze laatste groep kunnen bevinden en hun veelvoudig gebruik zou door konventie, kunnen verdeeld worden in de twee eerste groepen:

I. *Privaat geld*: De mereau is de voorstelling van de vergoeding verschuldigd voor een of ander prestatie. Het is voorgekomen dat mereau's van een grote instelling in haar nabuurschap cirkuleerden met dezelfde waarde van gewoon geld.

II. *Eenzelvigheidstuk*: de mereau geldt als bewijs dat de drager ervan het recht heeft een bijeenkomst bij te wonen, aan een verdeling deel te nemen, enz. In bepaalde verenigingen had ieder lid zijn persoonlijke mereau, waardoor hij gerechtigd was bijeenkomsten bij te wonen en ook dienden tot loting. Voor zekere belastingen was de mereau het bewijs van betaling en b.v. dat koopwaar vrij mocht verhandeld worden.

Deze beide gebruiken van geld en tekens waren reeds van oudsher gekend.

De griekse zonnerechters ontvingen een vergoeding voor hun dienstverlening door gebruik te maken van een bepaalde mereau (sumbola) (wat men tegenwoordig presentie- of zitpenningen noemt).

De Romeinen ontvingen zogenaamde « tesserae » waardoor ze het recht hadden deel te nemen aan een verdeling van eetwaren (largitones), het theater te betreden of een badinrichting te bezoeken, enz.

De kapittels uit de middeleeuwen gaven mereau's uit welke plumba's genoemd werden, naar het metaal (lood) waaruit ze vervaardigd werden.

De Engelse handelaars van het einde der 18^e eeuw gaven, om te verhelpen aan het gebrek van koperen pasmunt, grote hoeveelheden « tokens » uit welke inwisselbaar waren aan hun kassen.

Door deze enkele voorbeelden merkt men hoe verscheiden het gebruik van de mereau's was. Het werd vrijelijk bepaald door diegene die ze uitgaven. De graveerkunst van de meeste mereau's is weinig verzorgd en ze zijn uit goedkoop metaal vervaardigd: lood of koper. Het materiaal waarvan ze gemaakt zijn, hun onverzorgd uitzicht en hun beperkt gebruik waren oorzaak dat ze vervaarlost of vernietigd werden.

Blikken we even terug op enkele instellingen welke mereau's gebruikt hebben, o.a. de Kathedraal en de Kapittelkerken van Luik.

De intact gebleven Luikse mereau's zijn doorgaans uit koper vervaardigd en met zorg geslagen: de oudste onder hen overschrijden niet de beginjaren der 17^e eeuw en dokumentatie ervan vindt men ook niet veel vroeger. Men telt er nagenoeg een 50 tal waarvan een vierde voor de dienst van de kathedraal. Deze laatsten zou men in drie groepen kunnen rangschikken:

1. diegene die men uitdeelde tot deelname aan diensten en processies. Het schijnt dat reeds in de 17e eeuw dezelfde mereau's reeds voor deze beide gebruiken dienst deden: Ze droegen de borstbeelden van Sint Lambertus en van de Heilige Maria.
2. diegene die dienden voor de bedeling van het vastenbrood. Zij droegen het inschrift MANDATA; dit zijn mandaten of zoals men te Luik zegde: *mandès*.
3. deze voorbehouden voor de dodenmissen en voor gedenkdagen. Zij dragen een doodshoofd en het inschrift ANNIVERSARIUM.

Vele van deze mereau's zijn gedagtekend. Deze van de collegiale kerken zijn voorzien hetzij van afkortingen, hetzij van afbeeldingen die verband hielden met hun patroon: de kop van Sint Denijs, een zwaard van Sint Paul, Sint Maarten als ruiter, enz.

In tegenstelling met een zeer verspreide mening, werden deze mereau's niet door de kanunniken zelf gebruikt.

In de meeste Belgische kapittels werd de tegenwoordigheid der kanunniken op een lijst aangetekend. De mereau's deden dienst voor het ondergeschikte personeel: begunstigden, kerkzangers, enz... en werden omgeruild tegen baar geld.

De bewaarde dokumentatie onthult slechts voor de kathedraal een enkele verdeling aan de kanunniken van Sint Lambertus. In 1600 liet het kapittel, bezorgd om het absentisme van zijn leden, mereau's slagen die konden uitgewisseld worden tegen spelt (graan-gewas) als beloning voor de aanwezigheid op de kapittelbijeenkomsten.

Seraing.

H. FRÈRE

***

VREEMDE MUNTEN GESLAGEN TE BRUSSEL

Frankrijk

YEOMAN 80	50 centimes 1938	2.000.000 ex.
	50 centimes ?	5.200.000 ex.
		aangemunt in 1939, deze slag werd volledig her-smolten.
YEOMAN 84	5 Francs	420.000 ex.
		muntplaatjes geleverd in 1937

Griekenland

YEOMAN 35 5 Drachmes 1930 1.500.000 ex.
ook in andere ateliers
geslagen

Italie

YEOMAN 9 10 Centesimi 1866 37.000.000 ex.

Liberie

YEOMAN 9 1/2 Cent 1937 1.000.000 ex.
geslagen in 1935

Lithuanie

YEOMEN 9 1 Centa 5.000.000 ex.
Flens geleverd in 1936
5.000.000 ex.
Flens geleverd in 1938

YEOMEN 10 2 Centai 5.000.000 ex.
Flens geleverd in 1936

YEOMEN 11 5 Centai 5.000.000 ex.
Flens geleverd in 1936

YEOMEN - 1 Litas 2.900.000 ex.
Flens geleverd in 1936
waarvan geen gebruik
gemaakt.

YEOMEN 12 5 Lotao 1.000.000 ex.
Flens geleverd in 1936
1.750.000 ex.
Flens geleverd in 1937

YEOMEN 13 10 Litu 800.000 ex.
Flens geleverd in 1936

YEOMEN 14 10 Litu 160.000 ex.
Flens geleverd in 1938

Luxemburg

YEOMEN 1 2 1/2 centimes 1854 640.000 ex.
2 1/2 centimes 1870 209.880 ex.

2 1/2 centimes 1901 800.000 ex.
2 1/2 centimes 1908 400.000 ex.

YEOMEN 2 5 centimes 1854 680.000 ex.
5 centimes 1870 303.900 ex.

YEOMEN 3 10 centimes 1854 500.000 ex.
10 centimes 1870 1.313.050 ex.

YEOMEN 5 5 centimes 1901 2.000.000 ex.

YEOMEN 6 10 centimes 1901 2.000.000 ex.
+ 2.000.000 ex.
geslagen in 1902

YEOMEN 8 5 centimes 1908 1.500.000 ex.
gelagen in 1907

YEOMEN 9 5 centimes 1915 1.200.000 ex.

YEOMEN 10 10 centimes 1915 1.400.000 ex.

YEOMEN 11	25 centimes 1916	800.000 ex.
YEOMEN 18	5 centimes 1924	3.000.000 ex.
YEOMEN 19	10 centimes 1924	3.500.000 ex.
YEOMEN 20	1 franc 1924	1.000.000 ex.
	1 franc 1928	2.000.000 ex.
	1 franc 1935	1.000.000 ex.
YEOMEN 21	2 francs 1924	1.000.000 ex.
YEOMEN 22	25 centimes 1927	2.500.000 ex.
YEOMEN 27	25 centimes 1930	1.000.000 ex.
YEOMEN 27a	25 centimes 1938	2.000.000 ex.

gelagen in 1939

YEOMEN 28	50 centimes 1930	2.000.000 ex. gelagen in 1931
-----------	------------------	----------------------------------

YEOMEN 29	1 franc 1939	5.000.000 ex.
-----------	--------------	---------------

YEOMEN 30	25 centimes 1946	4.000.000 ex.
	25 centime; 1947	4.000.000 ex.
YEOMEN 30a	25 centimes 1954	7.000.000 ex.
	25 centimes 1957	3.020.000 ex.
	25 centimes 1960	3.020.000 ex.
	25 centimes 1963	2.000.000 ex.

YEOMEN 31	1 franc 1946	4.000.000 ex.
	1 franc 1947	2.000.000 ex.
YEOMEN 32	1 franc 1952	5.000.000 ex.

YEOMEN 32a	1 franc 1953	2.000.000 ex.
	1 franc 1955	1.000.000 ex.
	1 franc 1957	2.000.000 ex.
	1 franc 1960	2.000.000 ex.
	1 franc 1962	2.000.000 ex.
	1 franc 1964	2.000.000 ex.

YEOMEN 33	20 francs 1946	100.000 ex. gelagen in 1947
-----------	----------------	--------------------------------

YEOMEN 34	50 francs 1946	100.000 ex. gelagen in 1947
-----------	----------------	--------------------------------

YEOMEN 35	100 francs 1946	100.000 ex. geslagen in 1947 en 2.000 stuks terug voor herslag.
-----------	-----------------	---

YEOMEN 37	5 franc 1962	2.000.000 ex.
YEOMEN 38	100 francs 1963	50.000 ex.
YEOMEN 39	250 francs 1963	11.500 ex.
		+ 8.500 ex. flens geblauwd.

YEOMEN 40	100 francs 1964	50.000 ex.
YEOMEN 41	1 franc 1965	3.000.000 ex.

wordt vervolgd

ECHO'S UIT DE WERELD VAN DE NUMISMATIEK

OOST-DUIZSLAND

Hier werden 2 nieuwe munten geslagen: 20 Mark 1967 - zilver - Wilhelm von Humboldt; 10 Mark 1967 - zilver - Käthe Kollwitz slagaantal: 100.000.

De stukken worden verkocht aan een prijs die in het geheel niet overeenstemt met de nominale waarde.

WEST-DUIZSLAND.

Geeft eveneens een munt uit ter herdenking van Wilhelm von Humboldt. 5 Mark - 1967 - zilver, slagaantal: 2.000.000 waarvan 50.000 stuks in gepolijste uitvoering. Voor het jaar 1968 wordt eveneens het slaan van een zilveren 5 mark stuk voorzien met de beeldenaar van Fetteskofer. Deze zullen door de Munt van Hamburg aangemunt worden.

ISRAEL

Te Utrecht werden 38.000 stuks, waarvan 8.000 stuks als proef, geslagen van 5 pond zilver ter herdenking van het tienjarig bestaan van de haven Eilat.

ENGELAND.

Stelt zijn nieuwe decimale munten voor. Een ware omwenteling: Lady «Britania» die op alle koperen munten prijkte sedert het bewind van Karel II, werd niet weerhouden. De bizonderste reden: in het nieuwe muntstelsel moeten de cijfers op de munten tamelijk groot zijn, Vandaar dat er geen plaats meer restte voor de «poor old lady».

De nieuwe munten zullen definitief de oude vervangen vanaf 15 februari 1971. Nochtans zullen ze reeds vanaf 1969 in omloop gebracht worden (samen met de oude munten) opdat het publiek zich geleidelijk zou aanpassen aan de nieuwe stukken.

De halve penny is beschikbaar vanaf augustus 1969 en de halve kroon met ingang van 1 jan. 1970. Er zullen stukken worden uitgegeven van 1/2, 1 en 2 nieuwe penny's in brons en van 5, 10 en 50 pence in cypro-nikkel. 5- en 10 Pence 1968 reeds verschenen.

HONGARIJE.

Nieuw geslagen: 100 forint - 1967 - zilver ter herdenking van Zoltan Kodaly.

Slagaantal: 10.000 stuks. Worden verkocht aan een prijs, niet overeenstemmend met zijn aangeduide waarde en te betalen in Dollars (geen roebels noch forinten!).

IRAN.

Een nieuw 10 Ryal stuk 1967 in cupro-nikkel werd geslagen met de beeldenaar van de Shah.

MALAWI.

1 Penny 1967 in brons.

PERU.

50 Sols 1967 in goud met de beeldenaar van de Inca Manco Capac. Te koop in alle gekende Banken (natuurlijk niet tegen 50 Sols!).

RUANDA.

Na Uganda, laat ook dit land weten dat zij zullen overgaan tot het aanmunten van stukken voor de zeer rijke verzamelaars, ten voordele van de F.A.O. (Food en agriculture organisation). 17 andere ontwikkelingslanden lieten reeds weten dat ze deze aangelegenheid in overweging zullen nemen. (Zullen we boycoteren of niet?)

POLEN.

10 Zloty's 1967 in cupro-nikkel ter herdenking van Marie Curie.

SINGAPORE.

1 Dollar, 50, 20 10 en 5 cent in cupro-nikkel en 1 cent in brons.

DE PENNINGKAARS

Wanneer tegenwoordig zich ergens de noodzaak van een nieuwe kerk doet gevoelen, behoort het tot de taak en de zorg van de bisschop het terrein van de toekomstige parochie af te bakenen. Hij benoemt een bouwpastoor, de eerste leden van de kerkfabriek, en oefent op de goede voortgang van het project een zeker toezicht uit. In eigenlijke zin is de bisschop stichter en bouwheer van de nieuwe kerk.

Zo is het niet altijd gegaan. In vroeger eeuwen — ik spreek van duizend en meer jaren terug — zijn het veeleer de grootgrondbezitters geweest, die op hun machtsgebied de bouw van een kerk of kerkje ter hand namen. De hieraan verbonden inkomsten maakten de stichting van zo een « eigen » kerk, insgelijks een godgevallige daad, tot een geliefde middeleeuwse geldbelegging⁽¹⁾. Maar ook het eenvoudige christenvolk was bij dit particuliere initiatief alles

(1) H. E. FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, Weimar, 1955, Bd. I, blz. 172, 3

zins gebaat, en de toenmalige bisschoppenconferenties keurden daarom deze praktijk van harte goed, op voorwaarde evenwel dat de bouw niet lichtzinnig ondernomen zou worden: met een kerk alléén was men er nog niet. Er hoorde een fundatie bij om te voorzien in een vergoeding voor de bedienende priester, alsook in de kosten van het onderhoud en de reparaties van het bedehuis, met name in die van de verlichting. Pas wanneer de bisschop al deze dingen zwart op wit gekregen had, mocht de kerk plechtig worden ingewijd⁽¹⁾.

Zwart op wit. Het zijn de stichtingsoorkonden, die de voorlopers werden van de uitvoerige contracten, waarmee in een later stadium, de elfde, twaalde en dertiende eeuw, het overgrote deel van de eigenkerken aan de kloosters overgedragen wordt. Een diepgaande studie van deze overdrachtsakten vinden we bij Schreiber⁽²⁾. Hij laat ons aan de hand van een rijk bronnenmateriaal zien, hoe de oorspronkelijke drie-deling der inkomsten door een genuanceerder regeling vervangen werd en hoe allerlei factoren hiertoe bijgedragen hebben. Zo had zich tussentijds de sociale status van de priester en eveneens van het kerkvolk gunstig ontwikkeld, en werden de aanspraken van de landheer wat minder absoluut. Het was tot gewoonterecht geworden dat aan de geestelijke een extra beloning te beurt viel iedere keer als er bij een bijzondere gelegenheid, een uitvaart bij voorbeeld, een grotere prestatie van hem verwacht mocht worden. Anderzijds liep de interesse, de waardering voor de offergaven in natura — brood, wijn, olie en was of kaarsen — nogal uiteen. De nieuwe eigenaars, de monnikenconventen, hadden vanwege hun talrijke pirvaatmissen en solemneel gevierde officies uiteraard voor de laatstgenoemde gaven — de kaarsen en het was — een gretige, welhaast gulzige belangstelling. We leven juist in een tijdperk, waarin het kaarsengebruik bij de cultus een enorme uitbreiding ondergaat⁽³⁾. Abten en priors zullen er dan ook alles op zetten om het leeuwedeel van dit soort offeranden naar zich toe te trekken⁽⁴⁾. Des te opmerkelijker is het dat de *penningkaars*, die in dit artikeltje onze speciale aandacht zal hebben, en waartoe we ons overigens voor heden beperken, tot het « jus sacerdotis », het recht van de dienstdoende priester behoorde.

Wat was die penningkaars en waartoe diende ze? Op een schilderij van Conrad von Soest († 1430) in de Marienkirche te Münster, « De dood van Maria », zien we ze afgebeeld: een grote kaars van wel zestig centimeter lengte, waarin door middel van een verticaal gleufje

(1) Aldus het 2° Concilie van Braga in 572. Zie D. R. DENDY, *The use of lights in christian worship*, London, 1959, blz. 8.

(2) GEORG SCHREIBER, *Gemeinschaften des Mittelalters*, Münster, 1948 (5 Bdn).

(3) D. R. DENDY, als boven, blz. 67.

(4) G. SCHREIBER, Dl. I, blz. 222.

een penning gestoken is. Bij Maertens (1) daarentegen is de vooraf verwarmde munt er vlak tegenaan en enigszins ingedrukt, met de kruiszijde naar voren; de kaars is een handwaskaars van ongebleekte bijenwas, zoals bij het vieren van de liturgie toentertijd gebruikelijk. Dit wat het uiterlijk aanzien betreft.

Het doel van de penningkaars was ongetwijfeld om als inzet van de offergang een zowel praktische als symbolische gave te realiseren, bestemd voor de eigen kerk en de eigen priester. Vanaf het jaar 1100 zien we in de oude charters regelmatig het onderscheid tussen deze eerste offerande en mogelijk volgende offeranden beklemtoond. Dit dan vooral in Frankrijk, waar in vele bisdommen, met Tours als centrum, de penningkaars de traditionele zondagse broodzegening begeleidde. In dit verband zegt Schreiber over de kaars: « Dat reeds in de hoge middeleeuwen in Frankrijk nevens de denarie zich nog de kaars vertoonde, behoeft niemand te verwonderen. Ze heeft ook in andere gevallen de uitdeling van de sacramenten en van de sacramentaliën feestelijk vergezeld. Zo weten ons de oorkonden van dit tijdperk — ook hier belangrijke getuigenissen over de gerechtelijke zowel als over de liturgische ontwikkeling — te berichten, dat zich de kaars bij de doop, bij de bruiloft, bij de kerkgang der kraamvrouw en bij de pelgrimszegen, bij de aswijding op Aswoensdag bij de dodenherdenking, niet minder dan op lichtomspeelde feestdagen bevond... De kaarsenofferande was welkom om aan de wasbehoefte van de parochiekerk, maar meer nog om de vrij wat grotere behoeften van de monniken van de priorij te voldoen. Ten andere was deze kaars, als weinig andere symbolen, diep in de liturgie en tegelijk in het volksgeloof verankerd. In haar glans straalde het mysterie. In haar ontmoeten elkaar licht en leven, gemeenschap en genezende kracht. De lichtjubel van de Oosterse Kerk galmden na » (2)...

De lofrede op de kaars als sacraal teken moge ons niet doen verzuimen om ook het andere aspect van de penningkaars — de munt — eens nader te bekijken. Ten aanzien van bovenvermelde zondagse broodwijding worden ze gewoonlijk in één adem genoemd: hetzij « denarius et candela panis benedicti » of wel « denarius panis benedicti cum candela », of ook « denarius et candela caritatis »: denarie en kaars van de broodwijding, denarie van het gewijde brood met kaars, denarie en kaars van de liefde. (Een benaming die misschien op het feit slaat, dat soms een gedeelte van het gewijde brood voor armen en zieken werd gereserveerd). Het betrof hier meestal twee of drie, later wel eens twaalf of veertien broden. Gewoonlijk echter slechts één enkele kaars en één denarie. Dat lijkt niet erg veel, maar voor de familie, die bij toerbeurt het offer brengen mocht,

(1) A. MAERTENS, *O. L. Vrouw ter Potterie*, Brugge, 1937, blz. 86-87.

(2) G. SCHREIBER, *DI. I*, blz. 266-267.

kwam het praktisch toch op twee daglonen van een volwassen arbeider neer. En voor de plattelandspastoor, — ook wanneer we aannemen, dat de kaars geheel aan de kerkverlichting ten prooi viel, — betekende die ene overblijvende denarie nog geen onbelangrijke gift. Er sprongen immers nog andere inkomsten uit zijn bediening voort, en bovendien had hij, sinds de wetgeving van Karel de Grote, de beschikking over een eigen belastingvrij boerderijtje, dat hem het nodige opbracht (1).

Maar afgezien van de voornoemde zondagse broodzegening, vinden we hier en daar bij bijzondere gelegenheden toch wel meerdere munten in of aan eenzelfde kaars bevestigd. Wohlhaupter geeft er een eerste voorbeeld van: De statuten van het Stift Keppel (Westfalen), daterend van het einde der dertiende eeuw, schreven voor dat elke novice voor het St. Jansaltaar een drie pond zware waskaars te schenken had, waarin voor de prior twee tournooien gestoken moesten zijn (2). Maertens vermeldt: « Op 4 dec. 1349 maakt Margueriet van den Poele een testament met eeuwigdurend jaargetijde in de kerk van O. L. Vrouw ter Potterie. Er moest mis gelezen worden; offerande van drie pinten wijn en drie kaarsen « ende in elke kerse enen parisis en tenen offerpenninghe » (3). Ook bij Schreiber, ter gelegenheid van de benedictie van abt Lucas von Göttweich, 30 maart 1432: « Item so hab ich in ainer cherczen geopfert II gulden VIII » (4).

In Vlaanderen was de penningkaars zeer bekend. We treffen haar als doopkaars aan in een pastoorsverslag, (dat eigenlijk meer een klachtenlijst is!), van het jaar 1527. Te Keiem « steken zomwijle petten of metten in de keersse 2 s.p., tes bij gracen ». Te Lombartsijde heet het: « ende eist zo dat bij ghevalle de peteren ofte meteren yet inde wassekeersse steken, tzij een stuvete ofte een blancke, zo heift de coster danof 1 gr. vlaemsch » (5). Als huwelijkskaars wordt ze vermeld te Gent (1420): « De prochianen, die ondertrauwe ghedaen zijnde, willende voortgaan metten huwelicke, alle hare gheboden hebbende, moghen commen t'sondachs ter hoochmissen, ende daer huwelic solempniseren ende trouwen, ende een keerse van eenen grooten, met eenen zilveren penninc daerinnen stekende, offeren; ende den costere, als hy t'paes bryunct, gheven eenen zilveren penninc » (6). Verder nog als sterfkaars te Zuydschoote:

(1) H. E. FEINE, *Bd. I*, blz. 172, 3.

(2) E. WOHLHAUPTER, *Die Kerze im Recht*, blz. 40, n.

(3) A. MAERTENS, als boven (*Archief Potterie*, n° 302).

(4) G. SCHREIBER, *DI. I*, blz. 267, noot 227.

(5) A. HODUM, *Pastors van het Brugse Vrije in de XVIe eeuw*, in *Album English*, Brugge, 1952, blz. 190. (Rijksarch. Brugge, Kerkel. Fonds, n° 373).

(6) K. STALLAERT, *Glossarium van verouderde Rechtstermen, Kunstwoorden, enz.*, Leiden, 1890.

« Pieter Pieter heeft ontvangen de Heylige Sacramenten der stervenden en houdend in zijn hand de gewijde penninckskeerse is hij van lijve ter doot gegaen, wiens ziel God wil genadig zijn » (1).

Deze voorbeelden — uit meerdere gekozen — mogen volstaan om ons onderwerp enigsins te documenteren. Slechts op de sterfkaars gaan we nog even door. « Weet gij waarom de gewijde keerse dikwijls genoemd wordt de Penningkeerse »? vraagt *Rond den Heerd*, (1871, bladz. 28). « Over eenige jaren van hier was het daar 't gebruik van eenen penning, alsdan een stuk geld met een kruis er op, te steken in de gewijde keerse vooraleer ze in de handen van den stervende wierd. Na de dood wierd dat stuk geld aan de armen gegeven. Die penning was somwijlen een stuk kopermunte, zilver ofte goud. Hetgeen vooral vereischt wierd was dat het een munte was met een kruis er op. Daar zijn te Veurne nog menschen die dat gebruik in zwang geweten hebben en die dikwijls een zilveren kroonstuk van Maria Teresia, of andere gelijk hierbij (2), in de gewijde keerse hebben moeten steken... » De opmerking over het kruis op de penning heeft me beziggehouden. Zou daar iets achter schuilen? Het belang bijvoorbeeld van de ontvangende partij? In dat geval moest het kruis alleen op munten van groter waarde voorkomen, gelijk in het tegenwoordige België de beeldenaar pas op de postzegel verschijnt bij een frankeerwaarde van anderhalve frank. Of zou het hier een spontane gewoonte betreffen, zoals wij, broeders, vroeger de vaste gewoonte hadden om het kelkkleedje, dat we tijdens de plechtige mis van de subdiaken ontvingen, netjes in drieën gevouwen, met de mooie kant — het kruisje — bóven, op de credenstafel te leggen. « Waarom doen jullie dat toch altijd zo? vroeg ons op een dag de ceremoniemeester, die nogal op de puntjes was. « Er bestaat toch geen enkel voorschrift van »?

Een zeer prettig en interessant gesprek met een uitnemend munten-expert, de heer Juliaan Taelman, heeft me geleerd, dat de laatste veronderstelling de meest waarschijnlijke is. Op munten van iedere waarde, vanaf de kleinste tot de grootste, kwamen in vroeger tijden kruisen voor. Ten andere: was het niet bijzonder zinnig om als symbool van een allerlaatste goede daad, voor de aan de armen te schenken munt in de sterfkaars, een schoon geldstuk met een kruis erop te kiezen?

Zo kreeg hier heel de penningkaars, de munt inbegrepen, een sacrale en christelijke betekenis.

F. J. DE VRIES.

(1) A. MAERTENS, *De lijfplechtigheden in Vlaanderen*, blz. 4. Geloofsonder-richt, Brugge, 1920, n° 7.

(2) Drie afgebeelde munten, waarvan een gedateerd 1711.